

Faktijutustus XVII sajandil

Eestimaa rüütelkonna protokollide narratoloogiline struktuur

MARTIN KLÖKER

Protokollid ei jutusta lugusid, vaid jäädvustavad sündmusi võimalikult objektiivselt ja kiretult, lihtsas keelelises vormis ja ilma protokollija isikliku hoiakuta. Mõnes mõttes on protokoll jutustuse vastand. Seetõttu pole üllatav, et ehkki mitteilukirjanduslikke tekste kasutatakse varauusaegse kirjanduse uurimisel juba ammu, ei ole tollaseid protokolle kui jutustavat tekstivormi peaaegu uuritud, kui jätta kõrvale mõni neis esinev luuletekst. Ometi pakuvad protokollid oma varauusaegsel kujul palju võimalusi kirjanduslikuks ja eriti narratoloogiliseks uurimistööks, sest need ei piirdu istungite ja koosolekute käigus tehtud märkmetega, vaid sisaldavad ka kombinatsiooni eri tekstidest, sealhulgas näiteks ametlike saatkondade lähetusaruannetest.

Protokollid moodustavad märkimisväärse osa varasel uusajal kirja pandust. Eelkõige on säilinud linnamagistraatide, maapäevade ja kohtute protokollid, paljud neist nii mustandi kui ka puhtandina, milles tekstid osalt kattuvad. Kirjalikustumise ja õiguslikustamise edenedes protokolliti kõikvõimalike ametkondade koosolekuid ja läbirääkimisi üha sagedamini ja põhjalikumalt. Protokoll tungis oma jäädvustava funktsiooni tõttu kõikjale ning muutus juriidiliselt üha kaalukamaks. Peale üksikute erandite on protokollid käsitsi kirjutatud, mistõttu just mustandeid on kiirustava, soditud kirjutamisviisi, sageli ka ulatuslike paranduste, kustutamiste ja täienduste tõttu tihti keeruline lugeda.

Käesoleva artikli eesmärk on esile tõsta Eestimaa rüütelkonna sekretäri Caspar Meyeri aastatel 1634–1653 kirja pandud protokollide põhjal juhtumiuuringu vormis protokollžanri kirjanduslikku, narratoloogilist potentsiaali, mille toel mõista ja tõlgendada neis leiduvat tõsielu peegeldavat lugu balti elulaadist (sks *Lebenswelt*). Pole kahtlust, et protokollides on jäädvustatud tegelik, mitte väljamõeldud „balti maailm”. Seda enam pakub huvi kujutamiski: millises keeleregistris ja -vormis protokollist sekretär ning teda järgides ümberkirjutaja sündmuse esitas ning kas ja milliseid narratiivi elemente ta seejuures kasutas.

Artikli avaosas vaatlen lähemalt protokollit ja aruande mõistet ja uurimislugu just saksakeelses kultuuriruumis, lähtudes asjaolust, et varauusaegne mitmekeelne Tallinn oli hoolimata kuulumisest Rootsi ülemvõimu alla domineerivalt saksakeelse asjaajamiskultuuriga linn. Seejärel käsitlen Eestimaa rüütelkonna sekretäri Caspar Meyerit kui kirjameest ja autorit ning tema kirja pandud protokolle, keskendudes nendes leiduvate jutustavate struktuuride analüüsile. Näidete valikul pööran tähelepanu ka sellele, kuidas protokollit autor kujutab ametlikus tekstis iseennast.

Protokoll ja (lähetus)aruanne

Protokollide ja aruannete kirjandusteaduslik ja -ajalooline uurimine piirdub harvade üksikkäsitlustega. Sissejuhatavana võib mainida artiklikogumikku „Das Protokoll. Kulturelle Funktion einer Textsorte” protokollide kui tekstiüübi kultuurilise funktsiooni kohta, kuigi XVIII sajandi eelseid protokolle selles ei vaadelda (Niehaus, Schmidt-Hannisa 2005). Selle kogumiku ilmumisest peale on tähelepanu keskmes olnud eeskätt XX sajandi protokollid, mida on käsitletud filosoofilisest ja sotsioloogilisest vaatenurgast.¹ Narratiiviuuringud liigitavad selle žanri tegelikkust kirjeldavate tekstide hulka, milles loo aluseks pole mitte fiktsioon, vaid faktid (Klein, Martínez 2009: 1–13). Ammune, ent endiselt aktuaalne küsimus, kui palju on luules ja kirjanduses „tõde” ja fakte, leiab ka tänapäeva kirjanduse ja meedia uurimisel tähelepanu ning piir tõe ja tegelikkuse vahel näib aina ähmastuvat (nt Lugauer 2020). Just selles kontekstis väärib tähelepanu ajalooline tarbekirjandus. Kui uurida kirjandusliku ja jutustava osakaalu protokollides jäädvustatud tegevustikus, saame ajaloolisele tarbekirjandusele läheneda justkui ümberpööratud vaatenurgast.²

Protokollides ja aruannetes käib seos tegelikkusega alati käsikäes lugeja ootusega, et just nii see päriselt toimuski. Kui Christian Kleini ja Matías Martínezi sõnul on faktinarratiivides (sks *faktuale Erzählungen*) või tõsielujutustustes (sks *Wirklichkeits-erzählungen*) keske tähtsusega „soov käsitleda end päriselu kujutajana” (Klein, Martínez 2009: 2, märkus 3), siis on protokollid ja aruanded – eriti need, mis pärinevad seisuslikult korporatsioonilt või kohtult – juba *per definitionem* võtnud kohustuse vahendada „tõde” neutraalselt ja objektiivselt, selleks et tekste peetaks hiljem usaldusväärseks ja neil oleks tõendi väärtus (Zedler 1741: 973–975; DRW: 1387–1389). Kuna see tekstivorm eeldab protokollija kui teksti autori erapooletust, nagu on öeldud ka sekretäri tööjuhendis (vt allikapublikatsiooni Ewers 1821: 180–185 ja käsitlust Klöker 2020: 38–41),³ tekib küsimus, kas ja mil moel lähtub autor vaatamata ametikohale Eestimaa rüütelkonna juures oma käsitluses niinimetatud sisemisest vaatepunktist (sks *interne Fokalisierung*), sest erapooletuse ettekirjutus kehtib küll kirjutaja isikliku arvamuse vältimise kohta, kuid loomulikult mitte teksti kohta tervikuna. Rüütelkonna protokollid ei esita ju sugugi neutraalset vaadet omaaegsetele

¹ Vt nt Niehaus 2005 või Berliinis kirjandus- ja kultuuriuuringute keskuses 2017. aastal toimunud töötoa kokkuvõtet (Schuler 2017) ja ettekandeid, mis peeti 2019. aastal Wuppertali interdistsiplinaarses editiooni- ja dokumenditeaduste keskuses IZED (Rummel 2019).

² Vt artikleid alates 2006. aastast ilmuvas ajakirjas Non Fiktion. Arsenal der anderen Gattungen, eriti teemanumbreid „Klassiker der Sachliteratur” (2015, nr 1–2), „Faktualität und Fiktionalität” (2017, nr 1); samuti aluskäsitlust kirjanduse ja tegelikkuse seostest Klauk, Köppe 2014 ja Fludernik, Ryan 2019.

³ 1640. aastate lõpus koostatud ning 1650. aastal rüütli- ja maaõiguse raames (I raamat, ptk 7, art 1–14) trükis avaldatud ametijuhendi koostajate hulka kuulus tollase Tallinna linnakohtu kaasistuja Philipp Crusiuse (Krusenstierna) kõrval ka Meyer. Sekretäri erapooletust puudutab juhendis artikkel 3: „Kõike, mida raeistungeil või maakohtus ette loetakse, peab sekretär hoolikalt, rahulikult ja arusaadavalt väljendama püüdma; samuti peab sekretär olema täpne ja tähelepanelik, pannes kirja poolte esitatud või kästu ja muu, mis tuleb kirjalikult vormistada, selleks et kõik oleks protokollitud täpselt ja võimalikult nii, nagu ette kantud või kästi; protokollida tuleb korralikult ilma mahatõmbamisteta, nii et neis ei oleks midagi vigast ega laidetatavat.”

sündmustele ja protsessidele, vaid kajastavad ikkagi rüütelkonna arvamusi ja hoiakuid – tõsi küll, mõningate variatsioonide ja kõrvalekalletega korporatsiooni liikmete hulgas. Kitsendavavõitu ametijuhised, mis justkui räägiks narratiivsuse vastu, on kahtlemata kaasa aidanud sellele, et protokollid ei ole siiani saanud narratoloogilist tähelepanu, mida need tegelikkuse jäädvustusena väärivad.

Seni on kirjandusteoreetilistes käsiraamatutes kirjandusliku vormina tingimusteta tunnustust leidnud üksnes jutustus koos allmõistetega „narratoloogiline meetod” (sks *narratologisches Verfahren*) ja „narratiivi elemendid”, samal ajal kui aruanne ja protokoll on enamasti tähelepanuta jäetud.⁴ Ent enesestmõistetavalt võib neidki kirjandusliku vormi nimetustena kasutada. Mõeldagu kas või nende tekstivormide alusel loodud jäljendustele, näiteks Stefan Heymi romaanile „Der König David Bericht” („Kuningas Davidi aruanne”, 1972) või Klaus Stilleri teosele „H. Protokoll” („H. protokoll”, 1970), mis esitavad aruande ja protokollid kui tekstivormi fiktsionaalseid jäljendusi.

Gero von Wilperti kirjandusleksikon määratleb aruannet kui toimunu lühikest, asjalik-konkreetselt ja ajalist järjekorda järgivat esitust ilma kaunistavate kõrvalepõigete ja tõlgenduslike mõtisklusteta ning iseloomustab seejärel lühidalt aruande funktsioone jutustavas kirjanduses, draamas ja ajakirjanduses. Ajakirjanduse kokkupuude selle tarbekirjandusliku tekstiliigiga ilmnevat just reportaažides ja reisikirjades. (Wilpert 2001: 79)⁵ Metzleri kirjandusleksikonis on aruannet (sks *Bericht*) defineeritud kui sündmustiku lihtsat kujutamist ilma kaunistavate, fiktiivsete ja mõtestavate elementideta ning eristatud ühelt poolt aruande kasutamist ilukirjanduses eepilise jutustuse põhivormina ja draamas vahendina muude mineviku- või olevikusündmuste kaasamiseks, teiselt poolt ajakirjanduses sündmuste aruandena, mis põhineb dokumenteeritud materjalil sünonüümselt reportaažiga. Lõpuks mainib leksikon aruande kasutamist väljamõeldud kontekstides koos täiendavate viidetega. (Burdorf jt 2007: 75)

Protokollid kohta pole artikleid kummaski keskses saksa kirjanduskäsiraamatus (Reallexikon 1997; Burdorf jt 2007). Seevastu Wilpert (2001: 644) määratleb protokollid kui juriidiliselt objektiivset konverentsi- ja koosolekuaruannet, asjaosaliste allkirjadega kinnitatud kirjalikku jäädvustust ütlustest, ülekuulamistest, läbirääkimiste käigust ja tulemustest ning puudutab põgusalt ka protokollid kirjanduslikku kasutust. Jättes kõrvale asjaosaliste allkirjadega kinnituse, mis pole praegugi kohustuslik

⁴ Vrd nt Reallexikon 1997, milles leiduvad märksõnad „jutustaja”, „jutustaja kommentaar”, „jutustamisskeem”, „jutustamissituatsioon”, „jutustuse tempo”, „jutustamisteooria”, „jutustus I” ja „jutustus II”, puuduvad aga „protokoll” ja „aruanne”. Metzleri kirjandusleksikonis on olemas artiklid „jutustaja”, „jutustuse uurimine”, „jutustav laul”, „jutustatud aeg”, „jutustamisteooria”, „jutustus”, „jutustamisaege” ja „aruanne” (sh siinkohal oluliste viidetega märksõnadele „kirjeldus”, „põhjendus”, „dokumentaalkirjandus”), ent puudub „protokoll” (Burdorf jt 2007). Wilpert (2001) avab detailselt narratoloogilisi mõisteid ja lisaks esitab märksõnad „aruanne” ja „protokoll”.

⁵ Vrd ka Martínez 2009, mille raskuspunkt on siiski XIX–XX sajandi ajakirjanduslikel reportaažidel.

protokolli osa,⁶ kehtib Wilperti määratlus ka XVII sajandi protokollidele. Ometi on selles lünki, kui võtta arvesse kõiki varauusaegsetes institutsioonides kirja pandud protokolle nende mitmekesisuses. Eelkõige sisaldavad rae- ja rüütelkonnaprotokollid – nagu neid praegu üldiselt lühendatult nimetatakse⁷ – tavaliselt palju enamat koosolekutel ja läbirääkimistel tehtud protokollilistest märkmetest, nagu need kindlas kohas, asutuses, hetkel ja kirjutaja jaoks reeglite ja tavadega olid ette nähtud. Näiteks võib tuua rae või rüütelkonna õigusemõistmise ehk kohtumenetlustega seotud dokumente ja otsuseid või üleskirjutusi kinnisvaratehingute ja seisuslike probleemide kohta (kodakondsuse taotlemine, aadliõiguste tõendamine) või siis institutsioonile saadetud kutseid, ka ametikirju ja -juhendeid, dokumente uute liikmete valimise ja sekretäri tegevuse kohta ning lõpuks lähetusaruandeid. Kõike seda ja veel paljut muud võib protokollidest leida. Linnade ja aadelkonna olulisimate üleskirjutustena sisaldavad need ühe linna (raeraamatud⁸), piirkonna või maa ajaloo tuuma, sõlmpunkti, milles põimusid kõik omaaegsed sündmused nende ajaloolises muutumises. Protokollides kajastuvad paljud avalikud diskursused, mis puudutavad kas vastavat seisust või õigusruumi (linna või riiki). Protokollide tekstikriitilise ja narratoloogilise analüüsi vajalikkusele ja olulisusele viitab tõsiasi, et igapäevaelu otsese peegeldamise käigus põhjustas kirjalikustumisprotsess murrangu, nagu märgib Susanne Rau (2019).

Rüütelkonna sekretär Caspar Meyer ja tema protokollid

1. jaanuaril 1634 asus Tallinnas Eestimaa rüütelkonna ja kõrgema maakohtu sekretärina ametisse Rostockist pärit Caspar Meyer (umbes 1605–1654; seni põhjalikem käsitus tema kohta on Klöker 2020). Ta oli õppinud Rostockis ja Kopenhaagenis, kuid ei saanud pärast oma esimesi töökogemusi Rostocki notarina seal siiski alalist ametikohta. Tänu abielule Rostocki professori ja mõlema õiguse ehk Rooma ja kanoonilise õiguse doktori Azarias Sturtzi (1581–1627) lese Sophia Dobbiniga tõusis ta kõrgemasse seltskonda. 1632. aastal lahkus Meyer sõjast räsitud Rostockist koos abikaasaga, et ilmselt teadlikult Eesti- ja Liivimaal õnne otsida. Algul töötas ta vabakutselise advokaadina Tallinnas, kolis seejärel Riiga, kuid naasis – veel Riia teenistuses – 1633. aastal Tallinna ja asus rüütelkonnasekretäri ametisse.

⁶ Pigem on vajalik protokollija allkiri, mis tagab tõele vastavuse ja täpsuse, samas kui asjaosalistele tuleb anda võimalus protokollid kontrollida ja parandada.

⁷ Nt Rau 2019; Meier, Ziegler 2004: 129–166. Varauusajal polnud protokollidel ühtset pealkirja. Rüütelkonnaprotokollid Caspar Meyeri sulest on õigupoolest maapäevade protokollid ja ühel korral kasutab ta ise pealkirja „maaprotokoll“ (*Landprotokoll*).

⁸ Ajalooliste raeraamatute uurimise jaoks on protokollid üksnes üks vorm paljudest, ent linna- ja aadlihaldusliku kirjakuultuuri meediumina siiski suure tähtsusega. Vt nt Back 2021 Saksa teadus- ja kultuuriteaduste uuringute ühingu (DFG) projektist „Index Librorum Civitatum“, mis kestab alates 2016. aastast Halle-Wittenbergi ülikooli juures ning dokumenteerib internetiandmebaasis kesk- ja varauusaegseid raeraamatuid kogu tänapäevase Saksamaa ala kohta. Baltikumi raeraamatuid ei kataloogita, küll aga nende kohta käiv kirjandus, vt ILS.

Meyeri 1634. aastal alanud töö Tallinnas kestis kokku 20 aastat ja oli võrreldes tema eelkäijate ja ametijärglaste paariaastase teenistusajaga erakordselt pikk. Võib pidada õnnelikuks juhuseks, et tema ametiaeg langes peaaegu täiesti kokku Rootsi kuninganna Kristiina valitsemisperioodiga Eesti- ja Liivimaal (1632–1654), mil teostus mitu Rootsi keskvoimu algatust, nagu rüütli- ja maaõiguse koostamine, kirikukorra väljatöötamine, Tallinna gümnaasiumi asutamisega seotud praktiline töö, läbirääkimised Tallinna linnaga teraviljakaubanduse üle.⁹ Meyeri ametiaja esimesse aastasse jäi saatkonnareis Stockholmi, kus toimus 1632. aastal Lützeni all hukkunud Rootsi kuninga Gustav II Adolphi matusetseremoonia. Meyer oli kokku kuue Rootsi kuningakotta lähetatud saatkonna liige. Nende hulgas oli 1642. aasta lähetus, mille ta võttis ette ihuüksi, liikudes osalt mööda maismaad. Ilmselt nautis ta rüütelkonna tunnustust ja täitis üha selgemini rüütelkonna sündiku rolli,¹⁰ ehkki jäi kogu eluks ametinimetuse poolest sekretäriks ega saanud märkimisväärset palgakõrgendust. Rootsi kuninganna tõstis ta küll 17. jaanuaril 1651 Rosenstocki nime all aadliseisusesse ning andis talle Soomes talupoegi ja maid, ent Meyeri positsiooni Eestimaa rüütelkonnas see ilmselt ei mõjutanud. Kultuuri- ja kirjandusloolist huvi pakub Caspar Meyeri ja Catharina von der Hoyeni pikaajalise keelatud armuloo jäädvustus kirjades ja luuletustes (kommenteeritud väljaanne Klöker 2020).

Eestimaa rüütelkonna ja kõrgema maakohtu sekretärina pidi Meyer protokollima mõlema ametkonna istungeid, mis olid tema ajal nii tihedalt seotud, et nende protokolle ei saa üksteisest alati eraldadagi. Järgmiste sajandite arhivaarid püüdsid säilinud protokolle hiljem iseseisvunud institutsioonide vaatenurgast jagada vastavalt rüütelkonna või maakohtu omadeks. Ehkki see jaotus pole sisuliselt põhjendatud ega õnnestunud, seletab see kahe institutsiooni protokollide praegust paiknemist arhiivi kahes eri fondis. Viis köidet kokku 3163 leheküljega asuvad praegu Eesti Rahvusarhiivis Tartus, Eestimaa rüütelkonna (RA, EAA, f 854) ja Eesti kõrgema maakohtu fondis (RA, EAA, f 858). Kaks mustandite köidet aastaist 1634–1644 ja 1645–1653, mis on enamjaolt Meyeri enda käega kirjutatud ja sisaldavad palju parandusi, täiendusi ja kustutusi, hõlmavad kogu tema ametiaega.¹¹ Seevastu puhtandeist on Meyer ise ümber kirjutanud vaid osa. Alates 1636. aastast olid tal puhtandite kirjutamise jaoks oma kirjutajad. Esimene puhtandite köide hõlmab aastaid 1634–1642, millele

⁹ Rüütli- ja maaõigus on küll editeeritud, kuid puuduvad käsitlused selle loomise taustast ja säilinud tekstivariantide võrdlus (vt Ewers 1821; Bunge 1832; Paucker 1852). Eestimaa kirikukorra (1651. aasta „Interims Kirchen-Ordnung“ ehk „Interims Kirchen-Ordinantie“) kohta leidub aluskäsitlus vaimulikust vaatepunktist, mis arvestab rüütelkonnaprotokolle üksnes XIX sajandi editsiooni mahus: Westling 1900: 46–57. Seda ei maini aga Andresen 2004. Tallinna gümnaasiumi rajamise kohta Tallinna linna perspektiivist vt Hansen 1881, viljakaubandustüli kohta Gierlich 1991: 169–171 ja Küng 2019. Eesti keeles koondab Tallinna varauusaegseid allikaid seni kõige esinduslikumalt Tallinna ajalugu 2019.

¹⁰ Sündik oli kesk- ja varauusaajal peamiselt õigusküsimusi lahendanud rae- või rüütelkonna ametnik.

¹¹ Protokollid 1634–1644 (RA, EAA.854.2.641, 498 lk) ja Protokollid 1645–1653 (RA, EAA.854.2.644, 538 lk), mõlemad praegu Eestimaa rüütelkonna fondis. Lisaks tuleb mainida eraldi paiknevat kaheleheküljelist mustandit 9. oktoobrist 1647 (RA, EAA.854.2.793).

järgnes tõenäoliselt aastate 1643–1646 köide, mis on juba ammu kadunud.¹² Rea lõpetavad kaks köidet aastate 1647–1651 ja 1652–1653 kohta.¹³

Vahetust sündmuste toimumise ajast pärit protokollide peaaegu täielikku säilimist võib hilisema Eesti ajaloo kontekstis pidada õnnelikuks juhuseks ja nii moodustavad need ainulaadse allikakorpuse interdistsiplinaarseks uurimistöök.¹⁴ Protokollid käsitlevad peaaegu kõiki Eestimaa elu sotsiaalseid, kultuurilisi, poliitilisi ja õiguslikke aspekte XVII sajandi teisel veerandil. Kirjandusteadusele pakub protokoll lisaks kõigile sotsiaaljaloolistele dimensioonidele erilist huvi tekstiliigina. Neis on Eestimaa avalik elu ja balti elulaad jäädvustatud keskse aadlinstitutsiooni vaatenurgast ja nii on meil olemas ajalooline narratiiv, mida erinevalt ajastu ajaloo-proosast ja kroonikaist ei olnud autor sellisena kavandanud juba seetõttu, et ta ise oli teose aktiivne tegelane.¹⁵

Narratiivi struktuur

Mitme institutsiooni – Eestimaa rüütelkonna, maanõunike kolleegiumi ja kõrgema maakohtu – läbipõimunud dokumentatsioonina sisaldavad Caspar Meyeri protokollid eri narratiivsete tekstitüüpide osi. Esiteks koostas sekretär kohtuistungite protokollid, millelt oodati võimalikult suurt täpsust kuni sõnastuseni välja. Suulisi kohtuvaidlusi ta üldjuhul ei jäädvustanud, ka sõnasõnalist suulise kõne üleskirjutust näiteks tunnistajate ülekuulamiselt leidub tema protokollides harva. Üksnes protsessi käigus esitatud kaebusi ja palvekirju, samuti kohtuotsuseid (nn *Abscheiden*) tähendas Meyer üles ja need, osalt väga formaalsed ja vastavalt juhenditele koostatud tekstid sõnastas ta koostöös kohtunikuga. Lisaks sellele tuli tal aga referendina dokumenteerida ka asutustes toimunud sündmusi, näiteks kõiki koosolekuid, ametisse valimisi ja nimetamisi, suhtlust teiste institutsioonidega. Siin jäi sündmuste jäädvustamiseks valitud keeleline väljendus, niinimetatud kollektiivne narratiiv suures osas sekretäri hooleks. Kõige suurem väljendusvabadus oli tal aruannetes enda kui

¹² Kõrgema maakohtu arhiivinimistu järgi puudus see köide juba 1695. aastal. Köited näivad olevat liikunud korduvalt rüütelkonna ja kõrgema maakohtu vahel edasi-tagasi. Vanas, hiljemalt XVIII sajandist pärinevas Rooma numbritega köidete numeratsioonis (köited XII kuni XIV ning vastavad allköited A ja B mustandite ja puhtandite jaoks) pole puudevate aastate köitele enam isegi eraldi numbrit.

¹³ Protokollid 1634–1642 (RA, EAA.858.1.224, 995 lk), Protokollid 1647–1651 (RA, EAA.854.2.642, 802 lk) ja Protokollid 1652–1653 (RA, EAA.854.2.643, 330 lk). Esimene nimetatud köidetest on kõrgema maakohtu fondis. Samas paiknevad Meyeri eelkäijate ja ametijärglaste köited aastate 1625–1633 ning 1654–1656 kohta.

¹⁴ Kõrvutatavat käsitlust ootavad raeprotokollid on Susanne Rau hinnangul „tekstitradiitsiooni säilimise ideaaljuhtum” ning „tihedaim, põhjalikem ja katkestusteta allikas Euroopa linnaajaloo kohta keskaja lõpu perioodist kuni XIX sajandini” (Rau 2019).

¹⁵ Vrd Stephan Jaegeri (2009: 121–124) käsitlusega, eriti peatükiga ajalookirjutuse narratiivsetest allikatest, milles autor tõdeb: „Ajaloookirjutuses tekib jutustus, kui ajaloolised faktid, sündmused ja olukorrad üksteisega ajalise järgnevuse kaudu seostatakse” (Jaeger 2009: 122). Käesolevas artiklis vaadeldavates protokollides pole koostaja harilikult faktide põhjuste ja mõjude selgitust ette andnud, ehkki seda tuleks igal üksikjuhul kontrollida. Ent lugejale võib juba teksti ülesehituskki pakkuda selgitusi ja tõlgendusi.

sekretäri iseseisva tegevuse kohta, millest ta pidi protokollis aru andma – loomulikult siingi žanrinõuete raamistikus.

Esmalt on vajalik protokollis ja selles sisalduvate eri tekstivormide süsteemne analüüs, et teha kindlaks, kas narratiiviteoreetilised kategooriad annavad sellele materjalile rakendamisel tulemusi. Kujutatud tegevustiku ja jutustatud maailma puhul tuleb esiteks eristada protokollis üldist jutustamisstruktuuri, mis kajastab ajalises järjekorras kõiki institutsiooni jaoks olulisi tegevusi ning moodustab seetõttu tervikliku ajaloolise narratiivi. Selles rullub üksikasjalikult lahti vastava maa ja riigi elulaad. Teisalt vastanduvad ajaloolisele terviknarratiivile protokollis allosad kui jutustused üksikute sündmuste, näiteks istungite, läbirääkimiste, tegevuste, lähetuste, kohtuasjade ja muu kohta, milles võib leida erinevaid jutustamisviise. Taustal on alati küsimus, kas jutustuses leidub märke teadlikust struktureerimisest, mis võib olla vastuolus sündmuste tegeliku kronoloogiaga. Lisaks tekitab põhimõttelise erinevuse mustandi ja puhtandi koostamisaeg. Kui puhtand on justkui eri allikaist pärit tekstide montaaž, siis ei ole mustandki alati kronoloogiliselt ja seega ka mitte vahetult sündmuse ajal kirja pandud, nagu näitavad mustandites leiduvad ristviited, aga ka tühjad leheküljed, kuhu oli plaanis lisada tekste. Küsimus jutustatud maailma konstrueeritusest tundub esmapilgul banaalne, sest kajastatakse ju tösielusündmusi ja -tegusid. Ent see küsimus muutub olulisemaks, kui analüüsida nii protokollide mustandites ja puhtandites kajastamata jäetud sündmusi kui ka ümberkirjutamisel puhtandist välja jäetud või muudetud ülevaateid.

Lugude jutustamise viis on protokollides ilmselgelt väga mitmekesine. Näiteks on olulisi kõikumisi narratiivi tempos. Koosolekutel märgitakse üles väga palju üksikasju, siin on näha detaile kuhjavat jutustamisviisi. Ent samuti leidub protokollides pikemaid ja lühemaid sissekanneteta perioode ning osi, mis sisaldavad pelgalt sündmuste kokkuvõtteid või juhuslikke kirjapanekuid. Neil juhtudel on vaja uurida võimalikku tausta. Kas ametlikke sündmusi ei toimunudki? Kas sekretär viibis eemal või oli hõivatud muude asjadega, mis ei kuulunud protokollis jäädvustamisele? Protokollis tunnusoonte hulka kuuluvad ka eri jutustamistasandid: sekretär ei jäädvustanud reportaažina mitte ainult vahetuid tegevusi, näiteks maanõunike koosolekuid, vaid refereeris sedagi, mida teised inimesed teatasid või olid teatanud (sekundaarne jutustamine, ümberjutustatud kõne). Analüüsida tuleb nii selliste eri jutustamistasandite esinemissagedust, nende väljenduslikku teostust kui ka võimalikke funktsioone.

Autor ja tema representatsioon protokollides

Protokollide kirjan dusteadusliku analüüsi üks olulisemaid küsimusi puudutab autori rolli. Kuna tegemist ei ole ilukirjan dustekstidega, siis ei mõtle autor protokollidesse kirjapandud sündmusi välja ega luuleta neid kokku, vaid üksnes kirjalikustab tegevuste käigu, mis seisneb osaliselt juba niigi vahetus keelelises suhtluses, st fikseeritud

keelises vormis (näiteks koosolekute ja läbirääkimiste arutelu).¹⁶ Protokollide ühe osa peab autor seetõttu sõnastama võimalikult lähedaselt räägitule, ent teise osa toimumust peab ta ise sõnadesse panema. Mõlema ülesande täitmist mõjutab teksti autori keel(t)eoskus ja -hoiakud, sest ainuüksi otsekõne vestluste jäädvustamine kaudkõnes nõuab head väljendusoskust, rääkimata muude tekstiosade täiesti iseseisvast sõnastamisest. Mis puudutab valdavalt kuivi ja konkreetseid tarbetekste pikema ajavahemiku kohta, siis tuleb nende juures uurida nii kujutamishälvendeid kui ka kujutatavate tegevuste ja sündmuste mahtu.

Protokollide autor on enamjaolt sekretär, kes oli juba ladinakoolis või gümnaasiumis saanud põhjaliku humanistliku väljaõppe ladina retoorika alal¹⁷ ja kel oli tavaliselt õigusteaduslik kõrgharidus. XVII sajandi kantsleides oli keskaegne traditsioon juba ammu kokku sulanud humanistliku retoorikaga. Vormeli- ja kantsleikäsiraamatud, nagu Adam Volckmanni „NotariatKunst/ Das ist: Handbuch für die Notarien und andere Gerichts- und Schreiberey verwandte“ („Notarikunst ehk käsiraamat notaritele ja teistele kohtutöötajatele ja -kirjutajatele“, 1621),¹⁸ käsitlesid kõiki notari ja sekretäri tegevusvaldkondi ning andsid juhiseid ja üksikasjalikke näidistekste vajalike dokumentide koostamiseks juba saksa keeles. Kui sekretäri kirjutustöö põhines suures osas üsna kindlaksmääratud vormelite lootelul, siis protokollides ja lähetusaruannetes oli eespool nimetatud jäädvustamisfunktsiooni raames suurem keeleline vabadus.¹⁹

Käsitledes protokollide balti elulaadi objektiivse narratiivina, kerkib jutustaja hääle küsimus. Genette'i mudeli kohaselt on ajalootekstides (nagu faktinarratiivides üldse) autor ühtlasi jutustajaks. Kui ta on samal ajal ka loo tegelane, tekib homodiegeetiline narratiiv, mida esimese isiku narratiivi puhul nimetatakse autodiegeetiliseks. Tekst on siis ühtlasi autobiograafiline ja seega ka minajutustus.²⁰ Täpselt samamoodi on protokollis: autor on jutustaja ja annab teavet – kuigi mitte väga järjekindlalt, ent

¹⁶ Istungite eel laiali saadetud kirjalikust päevakorrast, millele Meyer saanuks protokollide sõnastamisel toetuda, pole teada ühtki näidet. Vahel mainitakse küll protokollides, et mõnd teemat tuleb järgmisel istungil arutada, kuid see ei olnud mõeldud päevakorrana.

¹⁷ Vrd Wilfried Barneri barokkretoorika käsitlust, eriti peatükki XVII sajandi retoorikast ja ühiselust (Barner 1970: 150–189). Õpetatud stuudiumi ja saksa keele vahelise seose kohta vt Wolf Peter Kleini (2011) aluskäsitlust.

¹⁸ Sellest kolmeosalisest teosest, mis oli kirjutatud peamiselt Saksimaa kantsleisid silmas pidades, ilmus mitu trükki ja XVIII sajandi teisel poolel avaldati sellest Georg Beyeri parandatud variant (1763). Minu teada pole veel põhjalikult uuritud, kas Balti kantsleides ja kirjutajatel leidis juhendi- ja vormeliraamatuid. Eesti- ja Liivimaal tegutsenud sekretärid olid õppinud Euroopa, enamasti Saksimaa ülikoolides ega olnud – nagu Meyergi – kohalikku päritolu, mistõttu pidid nad olema kursis paljude kantsleiraamatutega. Riias hakkas uue kantsleihoone rajamisega 1598. aastal kehtima uus, rae tellimisel sündinud David Hilcheni koostatud kantsleikord. Tallinna jaoks andis Meyeri sõber Heinrich Arninck välja väikese retoorika- ja vormeliraamatu (Arninck 1639), mis oli mõeldud küll kasutamiseks gümnaasiumis, kuid põhines kahtlemata Tallinna kantsleide praktikal.

¹⁹ Volckmann ei käsitlenud eraldi protokolle, vaid loetleb sekretäri ülesandeid: „Protokollija, kuna nad peavad kõik tegevused hoolsalt protokollima, üles kirjutama ning tavalisele kujule viima.“ („Protocollistae, daß sie alle Händel fleißig Protocolliren/ auffzeichnen/ vnd in gewöhnliche Form bringen sollen“, Volckmann 1621: 6–7).

²⁰ Vrd Jaeger 2009: 124 viitega artiklile Genette 1990: 766; Fludernik 2013: 42.

siiski – korduvalt ka iseenda kohta. Ta võib seda teha umbisikulisest vaatenurgast kolmandas isikus, nagu 3. mail 1634 saatkonnareisi sissejuhatuses:

3. mail: lähetada saadikutena härrade maanõunike nagu ka teiste aadlike ja maiskonna üksmeelsel heakskiidul hiilgavaima, võimsaima kuninga ja isanda, isand Gustav Adolphi kuninglikele matustele, kuhu rüütel- ja maiskond kõige lahkemalt oli kutsutud; lisaks sellele ammuste privileegide kinnitamiseks ja tunnustamiseks; samuti kubernerisanda härra Philipp Scheidingi ning maanõunike ja rüütelkonna vahel tekkinud vaenu lõpetamiseks maanõunikud: õilsaim, väarikaim, lugupeetuim ja vapraim Eberhard Bremen Rummust ja Pikaverest, Georg (Jürgen) Maidel Maidlast, Otto von Uexküll Paadremalt ning rüütelkonna pealik Otto Uexküll Veliselt ja sekretär Caspar Meyer koos järgmise volikirja, soovitude ja juhustega, mille rüütel- ja maiskond neile kaasa on andnud. (RA, EAA.858.1.224, lk 9)²¹

Kuid harvad pole juhud, mil Meyer lülitub ümber isiklikule vaatenurgale esimeses isikus. Ülaltoodud katkendi järel kirjeldab Meyer lähemalt järgnenud sündmusi, alustades laevale minekuga 26. mai õhtul kell kaheksa ning väljumisega järgmisel ööl kell kolm. Ent juba järgmises, saabumist kajastavas lõigus vahetub perspektiiv uuesti ja Meyer esitab nüüd taas saatkonna liikmena „meie” narratiivi:

4. juuni hommikul kell 9 jõudsime tänu Jumalale tervelt ja heas seisus Stockholmi ja ööbisime Kaupmehe tänaval Stockholmi kuningliku [Svea] õuekohtu assessori Karl Olufsoni juures, millise öömaja eest andsime talle seal viibitud aja eest 32 riigitaalrit ning tema naisele ühe roosnoobeli²² (RA, EAA.858.1.224, lk 14–15).

Kui sekretär tegutseb päris iseseisvalt, lülitub ka narratiiv ainsuse esimesele isikule. See sisemine vaatenurk rõhutab, et jutustaja on tegelasega identne. Kuigi ta võiks nüüd jutustada ka enda kui tegelase mõtetest ja tunnetest, jääb tekst ometi vastavalt protokollile nõuetele tegevusaruandeks.²³ Muidugi on sekretäril seejuures tähtis näidata, millise ajendi ja plaaniga (kellegi korraldusel, käsul või omaalgatuslikult) tema kui tegelane tegutseb. Just nendes esimeses isikus minajutustustes leiab kinnitust tema kui sekretäri tegevuse seaduslikkus ja lojaalsus institutsioonile. Seetõttu teatab ta näiteks oma tegelase kavatsustest niimoodi:

²¹ Siin on tsiteeritud puhtandit, mitte parandustega mustandit. Mõlemad on kirjutatud Meyeri enda käega. Puhtandis järgneb tekst katkendis nimetatud soovituskirjale, mustandisse on aga vastavas kohas märgitud, et soovituskiri ja instruksioon tuleb lisada.

²² Roosnoobel oli XV–XVI sajandil vermitud Inglise kuld münt, mida jälgendati hiljem Madalmaades ja Taanis. – *Tõlkija märkus*.

²³ Siit selgub, et protokollile käsitlemise narratiivina teevad protokollivormi eeskirjad keeruliseks esmajoones seetõttu, et autor (jutustaja) teab selgelt rohkem, kui tal on lubatud avaldada. Nii ei ole protokollile minajutustus kindlasti mitte autobiograafia, ehkki sellel on mõningaid autobiograafia tunnuseid.

30. [kuupäeval] andsin mina, sekretär, üle härrade maanõunike käsul varem koostatud soovituskirja,²⁴ mille olid Eestimaa vürstiriigi rüütel- ja maiskond [meile, saadikutele] riiginõunike jaoks kaasa andnud, et me selle isandatele riiginõunikele üle annaksime, [ja milles] minust sekretär Johan Mönsonile teada anti, palumaks teda, et too võimaldaks mulle audientsi isandate riiginõunike juurde. Kui too Mönson siis riiginõunike juurest väljus, teatas ta riiginõunike soovist, et ma talle [Mönsonile] selle soovituskirja üle annaks, mille ma siis edastas inimetatud sekretärile, kes viis selle edasi saali, kus istusid koos riiginõunikud, ning teatas mulle seepeale, kui riiginõunikud olid selle läbi lugenud, et nood tahavad selle peale maanõunikele soodsa vastuse anda. (RA, EAA.858.1.224, lk 17)²⁵

Lisaks on protokollis osi, milles jutustaja räägib teistest inimestest, ilma et oleks ise kõnealuse tegevuse juures viibinud. See heterodiegeetiline jutustus on ainsuse kolmandas, veel sagedamini aga mitmuse kolmandas isikus, sest peamiselt jäädvustatakse maanõunike ja saadikute tegevust. Sellise jutustajaperspektiivi puhul ei saa kirjutaja kohalolekut sündmuste juures alati usaldusväärselt kindlaks teha – sekretäri osalust või puudumist mainitakse otsesõnu harva. On võimalik, et sekretär kirjutas talle suuliselt või kirjalikult teada antu pelgalt üles, märkimata, kas sõnum on vahendatud või mitte. Väga selgelt on see üles tähendatud küll protokollides, mis käivad aja kohta, mil Meyer viibis 1642. aastal mitu kuud Stockholmis lähetuses. Siin on tegemist sekundaarse narratiiviga, ilma et autor oleks märkinud oma teabeallikat:

Minu äraolekul 26. juunil saabus õnnelikult Tallinnasse kõrgesti sündinud isand Gustav Oxenstierna, Kimito vabahärra, Tyresö ja Rannamõisa isand, kes oli määratud Eestimaa vürstiriigi kuberneriks ja kes pidas seejärel 4. juulil isandate maanõunikega kohtupäeva [sks *Dingeltag*], millel käsitleti järgmisi asju, nagu minu äraolekul asendussekretäri Johan²⁶ Bruiningki protokoll [--]²⁷ näitab. (RA, EAA.854.2.641, l 207v)²⁸

Seega pole protokoll segavorm ainult selles sisalduvate eri tekstivormide, vaid ka autori enesesitlusviisi poolest. Miks ja millistes olukordades räägib autor endast esimeses ja millal kolmandas isikus, peavad täpsustama tulevased analüüsid. Esialgu tuleb aga märkida, et mõlemal juhul ja seega märkimisväärses osas protokollidest võib teksti vaadelda egodokumendina. Vähemalt esimeses isikus jutustuse korral on protokollil ka autobiograafiline iseloom. Ent leidub teisigi osi, milles autor (jutustaja) ei maini küll end tegelasena, kuid mille kontekst annab selgelt mõista, et ta pidi kirjeldatud tegevuse ajal kohal olema kas või seetõttu, et protokoll on tema käega

²⁴ Asub samas köites lk 10–11.

²⁵ 1634. aasta mustandis on lõik palju lühem.

²⁶ Eesnimi on kirjutatud hiljem rea kohale.

²⁷ Sõna on maha soditud ja loetamatu.

²⁸ Katkendi viimane sõna *folget* on maha tõmmatud. Järgneb ristviite märk. Meyeri mustandi-köites pole tema asetäitja Bruiningki protokollitekst säilinud, ent puhtandis on see ristviite märgi juures sisse kantud.

kirjutatud. Käsikirjaline vorm võimaldab kindlaks teha sellegi, mis päeval ja vahel isegi mis kell sekretär maanõunike koosolekutest osa võttis. Sellistele protokollidele on iseloomulik, et autor kirjutab palju iseendast, võtmata siiski elulooamatutele omast reflektiivset vaatenurka oma elule ja andmata hinnanguid enda tegevusele.

Nagu mainitud, oli ajavahe tegevuse toimumise ja mustandi kirjapaneku vahel tavaliselt just koosolekute puhul väga lühike. Kuid leidub ka teistsuguseid juhtumeid. Näiteks 1642. aasta maakohtunike otsuse kohta, et sekretär peab sõitma Stockholmi, tegi Meyer sissekande protokollil alles viis kuud hiljem, pärast lähetusest naasmist, kirjeldades samas lühidalt kogu reisi:

Samal [päeval, 7. III 1642] otsustasid isandad maakohtunikud ja kogu rüütelkond, et mina, sekretär, pean vajalike kirjadega kuninga juurde sõitma. Mispeale ma reisisin Jumala nimel 18. märtsil Tallinnast Narva, Jami, Koporjesse, Nyeni kindlusesse, Viiburisse, Kyminkartanosse ja Porvoosse. Aga sealt edasi ei sõitnud ma laevade väljumise tõttu enne, kui alles 14 päeva pärast lodjaga Stockholmi, kus andsin oma kirjad koos auavaldusega üle maikuu 19. päeval. Viibisin seal 29. juulini, mispeale purjetasin sealt 31. juulil minema ja tänasin Kõigekõrgemat selle eest, et ma 4. augustil tervena tagasi Tallinnasse jõudsin. (RA, EAA.858.1.224, lk 813)

Jutustaja hääle kohta tuleb lisada, et sekretär kui jutustaja moodustab protokollide põhihääle, sest vastutava autorina pani ta osad tervikuks kokku ja kirjutab vahele ka siduvaid tekste. Ent vahelepõimitud kirjad ja dokumendid toovad lisaks suure hulga teisi hääli, eriti ainsuse esimese isiku minajutustustes, nii et terviknarratiiv muutub mitmekihiliseks. Mõeldes näiteks piiritülidele tunnistajate ütluste, kohtunike raportite, piirikontrolli protokollide, mõlema poole ettekujutuste ja muu sellisega, mis ühendavad väga erinevaid vaatenurki, ulatuvad need tekstid mõnikord üle aastate. Neist võib sageli leida isiklike emotsionaalseid jutustusi, mis ületavad protokollil stiili piirid – kohtunarratiivide puhul pole see üllatav ja näitab protokollil osalist kuulumist õigusdiskursusesse (vrd Arnauld 2009: 42, kus viidatakse võimalusele tõlgendada kogu kohtumenetluse käiku narratiivina).

Kuid loomulikult sõltub see ka jutustatavast loost. 1635. aastal leebe kohtuotsusega lõppenud mõrvaprotsessi jäädvustades märgib sekretär Meyer, kuidas minajutustajast meeskohtunik Röttgert Lohde refereerib ühe pastori tunnistust, kes raporteeris nii seda, mida ta ise koges (teine jutustamistasand), kui ka omakorda veel teistelt kuuldot (st järgmine, kolmas jutustamistasand). Seejuures kasutab Lohde oma loos isegi otsekõnet, nii et vaatamata mitmetasandilisusele võib protokollil lugedes tekkida vahetu osalemise tunne. Tsiteerin seda katkendit pikemalt, sest see näitab väga hästi narratoloogilise analüüsi võimalusi, pakkudes samal ajal sügavat sissevaadet balti elulaadi:

Seepeale sai Juuru pastoriisand Josua [von Möllenbeck] Alu mõisas järgmise tunnistuse ja teate, mille too [mees] talle poolteadvusetult, vande all andis ja lausus. Nimelt oli see õnnis Juuru küla mees ühe Könßi-nimelise talupoja, Nööri Miku ja Paksu Mardi Jaaguga sel ajal kirmasel olnud ja koos joonud. Joomase peaga olevat see õnnis

mees Nööri Miku, oma võõrustaja, hobuse võtnud ja tollega veidi ratsutanud, kuni mõned astusid sisse ja ütlesid Nööri Mikule: „Sina istud ja ohkad siin, aga su hobune ratsutab ringi!” Seepeale tõusis Nööri Mikk püsti, leidis õuest Helle Matsoni ja ütles: „Miks sa ratsutad mu hobusega ringi?” ja virutas kohe seejärel rusikaga Helle Matsonile vastu vahtimist, kes jäi seepeale üsna vagaseks, Nööri Mikk läks aga tuppa tagasi ja jätkas joomist. Kui nüüd Helle Matson tahtis lahkuda, tuli Paksu Mardi Jaak ja heitis Helle Matsoni enda alla. Siis võttis õnnis mees kivi ja lõi Helle Matsonile mitu auku pähe. Seepeale rebis Helle Matson end Paksu Mardi Jaagu küljest lahti ja andis õndsale mehele selja tagant noaga hoobi kaela, aga mitte väga sügavalt ja läks seepeale minema. Ja õnnis mees jäi sinna nõnda mõneks ajaks lebama, mispeale teised vedasid ta Nööri Miku juurde. Kaheksa päeva hiljem ratsutas pastor mõisaproua Anrepi palvel õndsas mehe juurde ja vaatas tema haavad üle, küsides seejuures, mismoodi tal need tekkisid. Seepeale vastas õnnis mees: „Andku Jumal mulle andeks, mul pole midagi olnud tegemist Helle Matsoniga ja ma ise olen nendes kahjudes süüdi, sest lõin teda ilma põhjuseta ja tahaksin talle selle meelsasti andeks anda. Kui nüüd õnnis mees oli talle kahjusid näidanud ja tema neid näinud, et need surmavad polnud, et õndsas mehe ihus aga muidu üks muu tõbi oli, mille kätte ta seitsme nädala põdemise järel ka suri, siis oli pastor tunnistajana õndsalt mehelt küsinud: „Kuna sul on nüüd muu tõbi ja sa ehk sellesse sured, mis tuleb siis sinu vaenust Helle Matsoniga arvata?” Seepeale oli õnnis mees vastanud: „Mina andestasin talle ning mul pole ka sõpru ega sugulasi, kes tema peale minu pärast kaebaks, mispeale ta [pastor] ratsutas tema juurest minema. Sellega lõpetas tunnistaja oma ütluse. (RA, EAA.854.2.641, l 100r–v)²⁹

Selles protokollikatkes rullub tõepärasel kujul lahti balti elulaad. Mainitakse kohalikke paiku ja inimesi. Maapastor Josua von Möllenbeck kerkib esile oma kihelkonda teadva ja tundva inimesena, kes tunneb oma „lambukesi” ja hoolitseb nende hingeõnnistuse eest. Tema kaebus aadlikust meeskohtuniku vastu võetakse mõisas üles. Oma tõenäoliselt eestlasest või soomlasest talupoja või sulase kaitseks astub välja ka Helle Matsoni mõisaproua Anrep. Talupoeg olevat kirmaski ajal toimunud pidujoomingul tülitsedes sattunud võõra hobusega omavolilise ratsutamise pärast kaklusesse, mis tipnes raskete kehavigastustega. Ometi jooming jätkus. Kui vigastatu päevi hiljem surivoodil lebas, läks pastor teda vaatama ja lasi tal toimunud jutustada. Suriija haige näitas end aga tõelise kristlasena, tunnistades oma süüd ja andestades kõik.

Pastori tunnistuse tõestisündinud loost, niipaljudest kui pastor sellest teadis, andis meeskohtunik edasi kaudses kõnes. Kust pastor selle teabe sai, ei selgu. Kuna on ebatõenäoline, et pastor nägi kaklust vahetult pealt, võib oletada, et ta sai kõigest teada alles surevat haiget külastades. Arvatavasti järjestas pastor oma jutustuse alles hiljem teadlikult kronoloogiliseks ja paigutas palju hiljem saadud info kakluse kohta, milles üks inimene sai tõsiselt viga ja suri varsti pärast seda, alles tunnistust andes loo algusesse. Juriidilises mõttes on tegemist vigastuse ja surma põhjusliku seosega, s.o tahtmatu tapmisega. Üsna üksikasjaliku narratiivi tempo on muutlik:

²⁹ Siin tõlgitud Meyeri käekirjaga puhtandist, koos kõigi puhtandis leiduvate tekstiparandustega.

esmal kirjeldatakse sündmusi mõne tunni jooksul kirmasel talupoeg Könßi juures ja seejärel peaaegu viimse kui pisidetaili täpsusega üksikuid kakluse osi. Pärast ajahüpet („kaheksa päeva hiljem”) räägitakse pastori ja kannatanu kohtumine üksikasjalikult ja sõna-sõnalt uuesti lahti, kuigi ei mainita, et kannatanu, kes põdes ka teist surmavat haigust, seitse nädalat hiljem suri. Isegi kui narratiivis puuduvad keelelised kaunistused ja püüeldakse faktitäpsuse poole, on selles pinget. Kulminatsiooniks on kannatanu avaldus, et kohtualune ei ole tema eeldatavas surmas süüdi ja et ta on tolele kannatused andestanud. Justkui rõhutatult pidurdab napisõnaline lõpplause („mispeale ta [---] ratsutas minema”) kõnevoos järsult, enne kui narratiiv päädib lõpuvormeliga.

Kokkuvõte

Siinne esmakordne kirjandusteaduslik lähenemiskatse Caspar Meyeri 20 aasta jooksul koostatud protokollidele kinnitab, et protokollide tekstikorpusel on märkimisväärne narratiivne potentsiaal. See korpus väärrib esmase vaatluse järel põhjalikumalt käsitlemist võrdluses nii teiste perioodide, linnade ja piirkondade, eeskätt Liivi- ja Kuramaaga, kui ka teiste tollaste ametkondade, näiteks raeprotokollidega, et jõuda varauusaegsete protokollide tervikkäsitluseni. Protokollide esinemiskujud on ainuüksi Meyeri näidete alusel väga mitmekesised ja varieeruvad ilmselt veelgi enam regiooni varauusaegsete protokollide tervikkorpuses. Need erinevused võivad pakuda selgitusi protokollide tähendusele piirkonna administreerimisel.

Kirjandusteadlased ei tohiks protokolle kergekäeliselt kõrvale heita kui ilma esteetilise narratiivse mõõtmeta tarbetekste, vaid neid tuleks pigem mõista mitmekihiliste jutustustena tõestisündinud asjadest, mille narratiivsus esmapilgul ei avaldu. Teisalt rullub sellises narratiivis lahti väga omanäoline balti elulaad selle kõikehõlmavuses, kuid teksti koostamispõhimõtte paljastamisel täpsustub protokollide ajalooline allikaväärtus võrreldes ka teiste allikatega.

Lisaks maa kõrgeimas valitsusinstitsioonis aset leidnud protsesside protokollilisele jäädvustamisele sisaldavad rüütelkonna protokollid jutustusi balti elulaadist mitmel tasandil, olgu need siis vormistatud eri tekstiliikidena, nagu tunnistaja ütlus või raport, või omakorda ka üksteisega põimunult nagu viimases näites. Igal üksikjuhul on oluline fookuse küsimus juba selgi põhjusel, et sekretäri kui autoril olid teksti koostades käepärast erinevad eneseesitluse võimalused. Lisaks võib kaudselt kuulda paljude teiste häält ja need ei pea mingil juhul olema üksnes objektiivsed raportid, vaid võivad edastada ka kogemust või arvamust, näiteks tunnistajate ütlustes. Kuigi protokollides pole pikki mõtisklusi, võimaldavad need tekstid arvukalt sissevaateid inimeste käitumisse, positsiooni ja olemusse selles balti maailmas, mida protokollid ei loonud ilukirjanduslikult, kuid vormisid siiski keeleliselt ja tekstiliselt.

Saksakeelsest käsikirjast tõlkinud
KRISTI VIIDING

Artikkel on täienduste ja parandustega tõlge varasemast artiklist (Klöker 2024) ja on valminud ETAG-i rahastatud uurimisprojekti „Kokkupuuted, üleminek, muutus: *nobilitas haereditaria ac litteraria* varauusaegse kirjanduse väljakujunemisel Poola ja Rootsi Liivimaal” (PRG1926) raames. Suur tänu Kai Tafenaule (Rahvusarhiiv) nõustamise eest varauusaegse saksa keele alal.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

- EAA.854 Eestimaal rüütelkonna fond
 - EAA.854.2.641 – protokollid 1634–1644
 - EAA.854.2.642 – protokollid 1647–1651
 - EAA.854.2.643 – protokollid 1652–1653
 - EAA.854.2.644 – protokollid 1645–1653
 - EAA.854.2.793 – protokollid mustand 9. oktoobrist 1647
- EAA.858 Eesti kõrgema maakohu fond
 - EAA.858.1.224 – protokollid 1634–1642

VEEBIVARAD

- Back, Jessica 2021.** Stadtbücher als Medien administrativer Schriftlichkeit im Spätmittelalter. 22.09.2020–23.09.2020, Halle (Saale). – H-Soz-Kult 22. I.
<https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/fdkn-127422>
- ILS = Index Librorum Civitatum.** <https://www.stadtbuecher.de/>
- Rummel, Ulrich 2019.** Ankündigung: „Protokoll-Editionen. Probleme und Lösungen”. Vortragsreihe des IZED, Wuppertal (07.05.–21.05.2019). – H-Germanistik 5. II.
<https://networks.h-net.org/node/79435/discussions/4082033/ank-vortragsreihe-des-ized-wuppertal-protokoll-editionen-probleme>
- Schuler, Vera 2017.** Tagungsbericht: „Zu Protokoll. Theoriegeschichte und Ideenpolitik einer übersehenen Gattung”. 27.04.2017–28.04.2017, Berlin. – H-Soz-Kult 4. VII.
<https://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7229>

KIRJANDUS

- Andresen, Andres 2004.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Arnould, Andreas von 2009.** Was war, was ist – und was sein soll. Erzählen im juristischen Diskurs. – Wirklichkeitserzählungen. Felder, Formen und Funktionen nicht-literarischen Erzählens. Toim Christian Klein, Matías Martínez. Stuttgart: Springer, lk 14–50.
https://doi.org/10.1007/978-3-476-05228-5_2
- Arninck, Heinrich 1639.** Medulla variarum earumque in orationibus et epistolis usitatissimarum formularum, ex optimis quibusvis authoribus, in usum Gymnasii Revaliensis, quod in Livonia est, collecta per Henricum Arningum, ibidem in Gymn. Rhet. Prof. Jena: Freyschmidt.

- Barner, Wilfried 1970.** Barockrhetorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen. Tübingen: Niemeyer.
- Bunge, Friedrich Georg von 1832.** Beitrag zur Kenntniß der Geschichte und der Quellen der Ritter- und Landrechte des Herzogthums Ehstland. – F. G. von Bunge, Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curulaendischen Rechtsquellen. Riga–Dorpat: C. J. Schünmann, lk 89–142.
- Burdorf, Dieter; Fasbender, Christoph; Moennighoff, Burkhard (toim) 2007.** Metzler Lexikon Literatur. Begriffe und Definitionen. Stuttgart–Weimar: J. B. Metzler.
<https://doi.org/10.1007/978-3-476-05000-7>
- DRW = Deutsches Rechtswörterbuch.** Wörterbuch der älteren deutschen Rechtssprache. 10. kd. Toim Heino Speer. Weimar: Heidelberger Akademie der Wissenschaften, 1997–2001.
- Ewers, Johann Philipp Gustav 1821.** Des Herzogthums Ehsten Ritter- und Landrechte. Sechs Bücher. Erster Druck. Mit erläuternden Urkunden und ergänzenden Beilagen herausgegeben. Dorpat: Meinshausensche Buchhandlung.
- Fludernik, Monika 2013.** Erzähltheorie. Eine Einführung. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Fludernik, Monika; Ryan, Marie-Laure 2019.** Narrative Factuality. A Handbook. (Revisionen 6.) Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110486278>
- Genette, Gérard 1990.** Fictional narrative, factual narrative. – Poetics Today, kd 11, nr 4, lk 755–774. <https://doi.org/10.2307/1773076>
- Gierlich, Ernst 1991.** Reval 1621 bis 1645. Von der Eroberung Livlands durch Gustav Adolf bis zum Frieden von Brömsebro. Bonn: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen.
- Hansen, Gotthard von 1881.** Geschichtsblätter des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums zu dessen 250-jährigem Jubiläum am 6. Juni 1881. Reval: F. Kluge.
- Jaeger, Stephan 2009.** Erzählen im historiographischen Diskurs. – Wirklichkeits-erzählungen. Felder, Formen und Funktionen nicht-literarischen Erzählens. Toim Christian Klein, Matías Martínez. Stuttgart: Springer, lk 110–135.
https://doi.org/10.1007/978-3-476-05228-5_5
- Klauk, Tobias; Köppe, Tilmann 2014.** Fiktionalität. Ein interdisziplinäres Handbuch. (Revisionen 4.) Berlin–Boston–New York: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110322606>
- Klein, Christian; Martínez, Matías (toim) 2009.** Wirklichkeitserzählungen. Felder, Formen und Funktionen nicht-literarischen Erzählens. Stuttgart: Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-3-476-05228-5>
- Klein, Wolf Peter 2011.** Die deutsche Sprache in der Gelehrsamkeit der frühen Neuzeit. Von der *lingua barbarica* zur *HauptSprache*. – Diskurse der Gelehrtenkultur in der Frühen Neuzeit. Ein Handbuch. Koost Herbert Jaumann. Berlin–Boston–New York: De Gruyter, lk 465–516. <https://doi.org/10.1515/9783110241068.465>
- Klöker, Martin 2020.** Caspar und Catharina. Eine Revaler Liebe in Briefen des 17. Jahrhunderts. (Baltische literarische Kultur 2.) Berlin–Münster: LIT Verlag.
- Klöker, Martin 2024.** Faktisches Erzählen im 17. Jahrhundert. – Überlegungen zu narratologischen Strukturen in Protokollen der Estländischen Ritterschaft. Baltische Erzähl- und Lebenswelten. Kultur-, literatur-, translations- und sprachwissenschaftliche Aspekte. (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte des östlichen Europa 87.) Koost

- Maris Saagpakk, Antje Johanning-Radžienė, Rūta Eidukevičienė, Aigi Heero. Oldenburg: De Gruyter, lk 35–51. <https://doi.org/10.1515/9783111381886-003>
- Küng, Enn 2019.** Tallinn's Balance of Trade in the 17th Century. – Hansische Geschichtsblätter, kd 137, lk 81–110.
- Lugauer, Andreas 2020.** Konferenzbericht: An den Schnittstellen von Fakt und Fiktion. Formen und Funktionen dokufiktionalen Erzählens in der Gegenwart. (Tagung in Erlangen v. 7.–9.11.2019.) – Zeitschrift für Germanistik. Neue Folge, kd 30, nr 3, lk 673–676.
- Martinez, Matías 2009.** Erzählen im Journalismus. – Wirklichkeitserzählungen. Felder, Formen und Funktionen nicht-literarischen Erzählens. Toim Christian Klein, Matías Martínez. Stuttgart: Springer, lk 179–191. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05228-5_8
- Meier, Jörg; Ziegler, Arne 2004.** Textsorten und Textallianzen in städtischen Kanzleien. – Textsortentypologien und Textallianzen von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts: Akten zum internationalen Kongress in Berlin 21. bis 25. Mai 2003. (Berliner sprachwissenschaftliche Studien 6.) Toim Claudia Wich-Reif, Franz Simmler. Berlin: Weidler, lk 129–166.
- Niehaus, Michael 2005.** Protokollstile. Literarische Verwendungsweisen einer Textsorte. – Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, kd 79, lk 692–707. <https://doi.org/10.1007/BF03374611>
- Niehaus, Michael; Schmidt-Hannisa, Hans-Walter 2005.** Das Protokoll. Kulturelle Funktion einer Textsorte. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Paucker, Carl Julius Albert 1852.** Der revidirten ehstländischen Ritter- und Landrechte erstes Buch oder die Gerichtsverfassung und das Gerichtsverfahren in Ehstland vor hundert Jahren. Ein Beitrag zur vaterländischen Rechtsgeschichte. Reval: Lindfors' Erben.
- Rau, Susanne 2019.** Ratsprotokolle. – Enzyklopädie der Neuzeit Online. Toim Friedrich Jaeger, Georg Ekert, Ulrike Ludwig, Benjamine Steiner, Jörg Wesche. Stuttgart: J. B. Metzler. http://dx.doi.org/10.1163/2352-0248_edn_COM_333646
- Reallexikon 1997** = Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft. Toim Klaus Weimar, Georg Braungart, Harald Fricke, Klaus Grubmüller, Jan-Dirk Müller, Friedrich Vollhardt. 1 kd. Berlin–Boston–New York: De Gruyter.
- Zedler, Johann Heinrich 1741.** Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste. 29. kd. Leipzig-Halle: [s. n.].
- Tallinna ajalugu 2019** = Tallinna ajalugu II, 1561–1710. Koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala, toim Toomas Tamla. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv.
- Volckmann, Adam 1621.** NotariatKunst/ Das ist: Handbuch für die Notarien und andere Gerichts- und Schreiberey verwandte: In welchem unterschiedlicher nützlicher Bericht von den Amptspersonen eines Raths und Gerichtstuls ... gehörig zubefinden. Leipzig: Grosse.
- Westling, Gustav Oscar Friedrich 1900.** Kirchengesetz und Kirchengesetzarbeiten in Ehstland zur Zeit der schwedischen Herrschaft. Eine kirchenhistorische Studie. – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, kd 5, lk 39–68.
- Wilpert, Gero von 2001.** Sachwörterbuch der Literatur. Stuttgart: Kröner.

Martin Antonius Klöker (sünd 1966), PhD, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse juhtivteadur (Kohtu 6, 10130 Tallinn), mkloeker@uni-osnabrueck.de

Factual narrative in the 17th century: On the narrative structure of the minutes of the Estonian corporation of nobility

Keywords: narrative, early modern literature, Baltic German culture, Caspar Meyer

To date, there has been hardly any scholarly consideration of minutes (*Protokoll*) and reports (*Bericht*) as narrative texts with poetic potential, especially in 17th-century literature. In preparation for an edition of the minutes, this article is dedicated to an initial analysis of the minutes written by Caspar Meyer, secretary of the corporation of Estonian nobility (*Estländische Ritterschaft*) from 1634 to 1653. The analysis comprises several aspects: a preliminary look at definitions is followed by a discussion of the emergence of minutes as a combination of different text forms (e.g., records of meetings, travel reports, court verdicts, letters) in the presumably immediate draft transcript and the subsequent carefully crafted fair copy. It then outlines the narrative means and structures used to construct the lifeworld of the corporation of Estonian nobility in the protocol as a factual narrative. Particular attention is paid to the author of the protocol and his representation in the narrative. The strict requirements of brevity, neutrality, and reliability in representing reality severely limited the author's options, but allow an illuminating insight into the means of constructing self-narratives, as the author is also a protagonist in the Baltic lifeworld (*baltische Lebenswelt*) of his time.

Martin Antonius Klöker (b. 1966), PhD, Under and Tuglas Literature Centre of the Estonian Academy of Sciences, Research Professor (Kohtu 6, 10130 Tallinn),
mkloeker@uni-osnabrueck.de